

AGNIESZKA MATUSIAK
Uniwersytet Wrocławski (Polska)
ORCID: 0000-0003-0329-1379

Tytułem wprowadzenia

Rok 1991 dla Europy Wschodniej i Europy Południowo-Wschodniej, podobnie jak wcześniej rok 1989 dla Europy Środkowej, zdawał się nowym początkiem obiecującym rychłe pożegnanie z dziedzictwem realnego socjalizmu. Istotę owego przekonania celnie oddają słowa jednego z głównych aktorów na ówczesnej międzynarodowej arenie — Michaiła Gorbaczowa — który w listopadzie 1989 roku stwierdził: „dzisiejszy świat nie składa się z dwóch nawzajem wykluczających się cywilizacji [...]. Istnieje jedna wspólna cywilizacja oparta na wartościach ludzkich i wolności wyboru”. Mówiono więc powszechnie o swoistym końcu XX wieku, kojarzonego ze stuleciem totalitaryzmów, czy wręcz o „końcu historii” (słynny esej Francisca Fukuyamy). Jednak kolejne transformacyjne dziesięciolecia pokazały, że nie jest to proces tak oczywisty oraz że przecięcie pępowiny dziejowej, o ile w ogóle jest możliwe, to skomplikowany i bolesny proces wymagający od społeczeństw postkomunistycznej Europy nietuzinkowego obywatelskiego heroizmu wpisanego w (auto)refleksyjną świadomość (kolektywną i jednostkową), którą można zdobyć jedynie w długotrwałym i konsekwentnym codziennym „praktykowaniu demokracji” (Michel Foucault).

Przypadająca na 2021 rok trzydziesta rocznica rozpadu ZSRR sprowokowała podjęcie krytycznej refleksji, zarówno w ujęciu diachronicznym, jak i synchronicznym, nad dziedzictwem kulturowym czasu przełomu, którego kulminacyjnym momentem było podpisanie 8 grudnia 1991 roku układu białowieskiego ułatwiającego rozwiązanie Związku Radzieckiego, a finałem — wydarzenia 26 grudnia 1991 roku ostatecznie przypieczętujące rozpad sowieckiego imperium.

Twórcy kultury z krajów byłego obszaru sowieckiej dominacji żywo włączyli się w działania na rzecz transformacyjnych przekształceń. Ich zaangażowaniu

przyświecały zanegowanie pokomunistycznego uniwersalizmu oraz jednocześnie dążenie do zdefiniowania — tak w wymiarze historycznym, jak i aktualnym — tożsamościowej różnorodności kulturowego oblicza regionu. W konsekwencji kultura stała się swoistym rezonerem dla aktualności polityczno-społeczno-gospodarczych (konsekwencją wydarzeń, sytuacji i zjawisk dziejowych i reakcją na nie), co więcej: istotnym czynnikiem kształtowania nowej, poprzelomowej rzeczywistości, nie tylko jej komentowania, lecz także wskazywania czy wręcz „wyprzedzania” i podpowiadania modernizacyjnych ścieżek transformacyjnych przeobrażeń, co przyczyniło się, na zasadzie sprzężenia zwrotnego, do niespotykanego od zakończenia drugiej wojny światowej niezwykłego zdynamizowania rozwoju kultury w tej części Europy.

Nadrzędną intencją przyświecającą twórcom niniejszego tomu, będącemu pokłosiem kolejnej międzynarodowej konferencji naukowej organizowanej cyklicznie przez Centrum Transkulturowych Studiów Posttotalitarnych Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego od 2015 roku, jest próba syntetyczno-porównawczego transkulturowego zbadania i świeżego metodologicznie opisanego wspólnego dla Europy Środkowej, Europy Wschodniej i Europy Południowo-Wschodniej doświadczenia transformacyjnego, wyprowadzającego narody tej części Starego Kontynentu ze sfery oddziaływania ideologii realnego socjalizmu ku swobodom i wartościom immanentnym demokracji, dzięki czemu określiły one na nowo swój stosunek do kultury, zarówno swojej, jak i swoich sąsiadów (choć skala i intensywność owego przededefiniowania były różne w każdym z krajów byłego imperium sowieckiego). Co istotne, zredefiniowane zostały nie tylko kultura zastana, lecz także dziedzictwo przeszłości. Zaczęto w niej eksplorować już nie tylko karty znane, lecz także te, które reżimy komunistyczne zamknęły w tajnych archiwach, a o których narzucona przez władzę oficjalna niepamięć niszczyła tkankę społeczną owych narodów, przyczyniając się do destrukcji ich współczesnego życia — tak w wymiarze jednostkowym, jak i kolektywnym. Organizatorzy konferencji zaproponowali poddaniu pod debatę takich problemów badawczych jak pokoleniowa (auto)świadomość rangi przełomu, kartografowanie pamięci kulturowej o przełomie, poprzelomowy kapitał euforii wolności i nadziei na prodemokratyczne zmiany, hierarchie kulturowych wartości trzydziestu lat po przełomie, dyskursy o rozpadzie ZSRR i bloku wschodniego, postkomunistyczne reprezentacje ZSRR, postkomunistyczna nostalgia, postkomunistyczna melancholia, istota i motywy rosyjskiego neoimperializmu — fakty i mity, nacjonalizm(y) przed przełomem i po nim, reprezentacje konfliktów zbrojnych na terytorium byłej hegemonii ZSRR, homo (post)sovieticus w nowym zglobalizowanym świecie, postkomunistyczne wojny kulturowe, kulturowo-społeczne koszty przełomu: bilans zysków i strat, historyczno-kulturowe dziedzictwo przełomu w perspektywie globalnej, regionalnej i lokalnej, poprzelomowa wiedza: postkomunistycznej Europy o Zachodzie, Zachodu o postkomunistycznej Europie oraz postkomunistycznej Europy i Zachodu o sobie samych. Zaproponowane pola badawcze stały się inspirującą zachętą do podjęcia wymiany myśli przez badaczy z kręgu literaturoznawstwa, kulturoznawstwa, filozofii i antropologii kultury, socjologii kultury, teatru oraz politologii.